
1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2022.03.006

УДК: 34.09+94

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
доктор права УВУ, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
Західноукраїнського національного
університету, Заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

Арсен Романів,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету та історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Розглянуто основні етапи розбудови Української Держави та зміни поглядів Павла Скоропадського на державу і право. Висвітлено уроки державного будівництва у зазначений період. Розкрито зв'язок між ідеями Гетьмана про форму держави (форма державного правління, державного устрою і політичного режиму) та практичним втіленням в Українській Державі. Досліджено роль права у процесі державного будівництва згідно з концепцією П. Скоропадського.

Обґрунтовано, що результати діяльності П. Скоропадського є актуальними та надзвичайно корисними для незалежної України, адже мудра політика консерватизму, врахування національного аспекту та досвіду державництва у буремні часи допоможе нашій державі у становленні демократії та є найкращим прославленням пам'яті Гетьмана.

Ключові слова: Гетьман Павло Скоропадський, Українська Держава, державотворчі процеси Української Держави, Гетьманат, консерватизм.

Kravchuk M., Romaniv A.

State building and state and legal ideas of Pavlo Skoropadskyi

The main stages of the development of the Ukrainian State and changes in Pavlo Skoropadskyi's views on the state and law are considered. The lessons of state construction in the specified period are highlighted. The article reveals the connection between the Hetman's ideas about the form of the state (the form of state government, state organization and political regime) and its practical implementation in the Ukrainian state. The role of law in the process of state building is studied according to P. Skoropadskyi's concept.

It is substantiated that the results of P. Skoropadskyi's activities are relevant and extremely useful for independent Ukraine, because the wise policy of conservatism, taking into account the national aspect and the experience of statesmanship in turbulent times will help our state in the establishment of democracy, and it is the best glorification of the Hetman's memory.

Keywords: Pavlo Skoropadskyi, the Ukrainian State, the state-building processes of the Ukrainian State, the Hetmanate, conservatism.

Постановка проблеми. Державно-правові погляди визначних постатей української історії завжди були одним із вагомих факторів, що мали вирішальний вплив на хід подій в Україні та геополітичну ситуацію загалом. Особливо плюралізм ідей та змагальність за їхнє втілення в життя проявились під час Української революції 1917–1921 рр., коли суспільство переповнювали різноманітні ідеології всього політичного спектра. Серед плеяди тогочасних державників найяскравіше втілились в життя погляди гетьмана Павла Скоропадського, який почав розбудову країни з її практичної реалізації, натомість повноцінно теоретичну основу розробив після відходу від влади. Плоди його праці актуальні та надзвичайно корисні для сучасної незалежної України, адже мудра політика консерватизму із врахуванням національного аспекту та досвід державотворення в буремні часи допоможуть Україні у становленні демократії і зміцненні мотивації щодо захисту її від північного загарбника, а це найкраще уславлення пам'яті Гетьмана.

Щодо актуальності цієї проблематики, доцільно навести аргументацію Д. Яневського: «На перший погляд особливості становлення та функціонування Української Держави (УД) на чолі з П. Скоропадським є темою, вивченою вітчизняними суспільствознавцями найбільш ґрунтовно, всебічно та об'єктивно. ... Відповідей було сформульовано безліч, усім їм, на переконання автора спеціального компетентного дослідження, бракує об'єктивності у висвітленні основних подій та процесів часів Української Держави. Вони несуть відбиток особистих симпатій чи антипатій авторів до гетьманського режиму» [24, с. 6–7]. Це підтверджено і попередньою авторською науковою розвідкою, що «питання становлення та існування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. і його політика висвітлені в науковій літературі найбільш суперечливо» [8, с. 117]. За твердженням О. Тимошука: «Тягар колишніх заідеологізованих оцінок та історичних штампів ще досі здійснює тиск не лише на пересічних громадян, а й на вітчизняних науковців. З іншого боку, очевидні сьогодні прорахунки соціалістичного укладу господарювання прихильники ринкової орієнтації гетьмана П. Скоропадського використовують для більш рішучого обґрунтування своїх поглядів. Загалом наукові пристрасі, що вирують серед дослідників Української Держави, від цього не вщухають» [21, с. 6]. Також вчений акцентував увагу на тому, що «Універсал С. Петлюри, виданий під час повалення гетьманської влади, став вироком гетьманові і тим, хто запроваджував його владні установи. Згідно з постановою УНР, П. Скоропадський оголошувався поза законом «за утворені ним безчинства проти самостійної Української Республіки, за знищення її вольностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сіл і за насильство над робітниками і селянами». ... На довгі роки ці люди стали «зрадниками України», «гетьманськими катами», «німецькими підлабузниками». Майже не торкнулася їх хвиля історичної реабілітації, яка на початку 90-х в ейфорії відновлення незалежності України прокотилася по її колишніх державних діячах інколи лише за ознаками гучності їхніх самостійних гасел. Але сьогодні, після багатьох років незалежності України, коли наше суспільство вже не лише отримало можливість, а й певною мірою ознайомилось з загальнолюдським світоглядом, настав час припинити радикальні погляди на вітчизняну історію. Науковці мають усунути розходження у визначенні ролі окремих історичних постатей, які брали участь у визвольних змаганнях України 1917–1921 рр., встановити межу їхнього дійсного значення у вітчизняному державотворенні» [20, с. 422]. Отже, розробка обраної теми своєчасна й актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесу державотворення періоду Павла Скоропадського і формування його поглядів на державу та право відображені у працях вчених, зокрема О. Бойка, А. Буравченкова, П. Гай-Нижника, І. Гирича, М. Главацького, С. Громенка, В. Засккіна, В. Куль-

чицького, С. Кульчицького, В. Мороза, Л. Осауленка, Г. Папакіна, І. Сюдюкова, Ю. Терещенка, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тищика, Я. Файзуліна, А. Чайковського, Д. Яневського та ін.

Метою статті є дослідження і відображення процесу державного будівництва та розвитку державно-правових ідей гетьмана Української Держави генерала Павла Скоропадського.

Завдання наукової розвідки – відображення особливостей державного будівництва Української Держави; розкриття соціально-політичного становища в Україні в період Гетьманату; окреслення основних напрямків генезису Гетьманської Держави; виокремлення ключових політичних і правових ідей П. Скоропадського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед доречно окреслити умови, в яких відбувався процес державотворення у зазначений період. За матеріалами більшості дослідників, – це був найспокійніший етап державного будівництва України. Так, М. Главацький зазначив: «Гетьманська республіка, уряд якої очолив П. Скоропадський, проіснувала лише сім з половиною місяців. То був період соціального і громадського спокою, приклад того, як можна управляти країною в умовах розрухи і хаосу. Павло Скоропадський прагнув побудувати стабільну державу, завжди захищав українські інтереси. На жаль, розв'язання клубка внутрішніх і зовнішніх протиріч виявилось не під силу останньому гетьману» [5, с. 3]. Однак по-іншому оцінив той час П. Гай-Нижник: «Практично весь недовгий період правління Павла Скоропадського, з 29 квітня по 14 грудня 1918 року, відзначався постійною боротьбою гетьманської «Державної варти» (української поліції) та Осібного (Особливого) відділу особистого Штабу гетьмана з загрозами Українській Державі, що виходили з боку різних політичних сил. Особливо у цьому напрямі відзначилися організації лівого спрямування (від російських більшовиків, есерів та анархістів до українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, що раніше входили до Центральної Ради), які розгорнули в Україні цілу мережу з розповсюдження пропаганди, набору добровольців, планування терактів й, урешті, – організації повстання» [4].

За словами Я. Тинченка: «Гетьман П. Скоропадський у сучасній літературі став майже культовою постаттю. Значна частина ідеалізує часи його правління, а ще більше – діяльність гетьманського уряду» [21, с. 4].

Львівські вчені оцінили Гетьманат критично: «Відповідно до гетьманського декрету про тимчасовий устрій України була встановлена замість демократичної республіки свого роду конституційна спадкова монархія. Гетьманові належала вся повнота законодавчої, виконавчої влади, він був також верховним «воєводою армії і флоту. ... Поновлено попередній, діючий ще за царату адміністративно-територіальний поділ на губернії, повіти, волості. Уряд, сформований гетьманом, складався здебільшого з російських кадетів і монархістів. У губерніях, повітах призначалися старости – також з колишніх генералів, поміщиків, царських чиновників. Під виглядом так званої державної варти відроджувалася стара охранка, поліція. Весь штаб і командування військових частин склалися з царських офіцерів. Офіційно урядовою мовою була російська. ... Жорстоко придушувалися будь-які прояви невдоволення чи опозиції. Діяльність гетьманських установ та органів проходила під суворим наглядом окупаційної влади, що посилено продовжували грабувати Україну. Ешелонами відправлялося у Німеччину зерно, м'ясо, мед, цукор, масло, промислове устаткування. Така грабіжницька політика окупаційної влади та антинародна – гетьманату, викликали в Україні все більше обурення, опір» [11, с. 203]. Водночас науковці відзначили позитивні здобутки Української Держави в період Гетьманату. Зокрема, «це стосується зовнішньополітичної сфери. «Відбувся обмін дипломатичними представниками з державами Центрального блоку, розпочалися переговори з Румунією, Фінляндією, Швейцарією, Іспанією, Данією, Швецією. ... Росія визнала Українську Державу, сторони зобов'язалися встановити дипломатичні відносини на рівні консульських. Відбудовувалися залізниці, мости, дороги. Вдалося налагодити фінансові справи. Проводилися важливі судові реформи. Створювалася система губернських, повітових судів. Сенат вважався найвищим судовим органом. Судочинство стало гласним, з участю присяжних засідателів. Помітними були здобутки у галузі культури й освіти, в чому велика роль належала міністру освіти М. Василенку. Були відкриті два державних університети – у Києві та Кам'янці-Подільському. В усіх вищих навчальних закладах почали працювати кафедри української мови, літератури та історії» [11, с. 204]. На думку С. Кульчицького: «Якщо оцінювати історичну роль П. Скоропадського, ... то його неможливо таврувати як контрреволюціонера. Роль його була в Українській революції досить вагомою. Вона була б вагомішою, якби цього генерала не витіснили з політичної арени діячі Центральної Ради наприкінці 1917 р. і у 1918 р. Він протистояв не стільки Українській революції і породженій нею Центральній Раді, скільки вірусу комунізму, який поширював в Україні анархію і хаос» [12, с. 279].

Павло Скоропадський пережив декілька етапів трансформації власної системи поглядів та цінностей, що стосуються України, її майбутнього статусу та вектора подальшого розвитку. Належність до славетної династії Скоропадських вплинула на національно-патріотичне виховання майбутнього гетьмана Української Держави. Докладно цю тему дослідив американський історик українського походження Омелян Пріцак у праці «Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія)». У науковій розвідці вчений зробив акцент на декількох аспектах: Павло Скоропадський – безпосередній нащадок Рюриковичів і Гедиминовичів по жіночій лінії, родина стає впливовою в історії з початку Національно-визвольної війни Богдана Хмельницького, ще більше поважний статус закріпився після обрання гетьманом Лівобережжя (1708–1722 рр.) Івана Скоропадського, який намагався відстояти автономістські позиції в час наступу на права Гетьманщини [1, с. 98–115]. За часів Російської імперії Павло Скоропадський палко любив Україну, не приховуючи цього, розумів різницю між нею та Росією, цілком поділяв погляди федералізації імперії на національній основі: «Народ у цьому [системі управлінні країною] не брав жодної участі; тому мені здавалося, та й здається досі, що для єдності Росії жодної небезпеки не становить федеративний устрій, де б усяка складова частина могла вільно розвиватися» [17, с. 14]. Жодні закиди щодо його «зросійщення» не терплять критики, адже він чітко зазначав: «Ці великороси цілковито не розуміли духу українства. Звичайне пояснення, що все це дурниця, що вигадали українство німці й австрійці задля ослаблення Росії, – помилкове» [17, с. 15].

П. Скоропадський підтримав національний суверенітет з самого початку революційних подій 1917 року, українизувавши 34-ий армійський корпус у 1-ий український, водночас УЦР лише заявляла про автономію України і не робила конкретних кроків. Її діяльність не могла бути успішною, адже не спиралась на професіоналізм та досвід, лише одними гаслами і декларативними намірами нереально розпочати ґрунтовне державне будівництво: «На той час усі особи, що там засідали [йдеться про Генеральне секретарство з військових справ – одну із складових виконавчих органів УЦР], геть зовсім ще не вбралися в пір'я, всі вони справляли враження новачків у своїй справі... Очевидно, що справи в Центральній Раді йшли ще не надто добре. Відчувалася якась невпевненість. Але що мені сподобалося, то це виразне почуття любові до всього українського. Це почуття було непідробне і без усяких утилітарних цілей. Зізнаюся, що в мене це викликало симпатію; видно було, що люди працюють не з примусу, а із захопленням» [17, с. 29]. П. Скоропадський користувався авторитетом в українському суспільстві, тому в жовтні 1917 року був обраний «отаманом усіх Вільних Козаків» на Всеукраїнському козакому з'їзді в Чигирині [3, с. 238].

Наступний етап розвитку поглядів Павла Скоропадського на державу і право припав на час звільнення Києва від більшовиків та початок їхнього вигнання з України у березні 1918 року німецько-австрійськими військами, що прибули на допомогу УНР згідно з Брестським мирним договором. У той час він зайнявся пошуком ідеологічної партії, що якнайбільш повно відображала справжні інтереси українського народу. На думку П. Скоропадського, всі тодішні українські партії були або соціалістично-популістськими, або занадто шовіністичними. Зі всіх політичних організацій вирізнялася лише Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), заснована на ідеології українського консерватизму. Саме на її з'їзді 29 квітня 1918 року Павла Скоропадського проголошено гетьманом Української Держави. Німецько-австрійське військове командування не було причетним до створення Гетьманату, що ми бачимо з переговорів з генералом Гренером та проекту угоди з «Оберкомандо» (німецьким Верховним командуванням): «Гренер почав з того, що сказав мені, що німці не втручаються в наші внутрішні справи... але що перш ніж висловитися більш чітко, просять мене вислухати проект угоди зі мною» [17, с. 124–125].

За твердженням П. Скоропадського: «Головне було провести в державі адміністративні заходи і соціальні реформи. Спочатку створити сильний уряд для відновлення порядку. Це вимагало відновлення адміністративного апарату, якого власне не існувало, а далі провести здорові демократичні реформи, не соціалістичні, а демократичні» [14, с. 475].

Одразу після приходу до влади Павло Скоропадський почав ефективну роботу у всіх основних напрямках державного будівництва:

– дипломатія (Українська Держава встановила дипломатичні контакти близько з 30 державами, дипвідомства працювали доволі злагоджено, початок контактів з країнами Антанти, підписання прелімінарного миру з більшовиками, що не було зроблено УЦР в Бресті, бо не було прямого контакту «більшовики – УЦР»);

– армія (набрано 65 тисяч військовослужбовців, планувалось закріпити чисельність на рівні 300 тисяч, а згодом ця кількість мала зрости до 400 тис. [9, с. 125, 130], створено Державну Варту (напіввоєнізована поліція), відновлено флот, розвідку [20];

– економіка (порядок в економіці, підприємстві, фінансовій сфері, транспорті, запуск аграрної реформи, вирішення питання національної валюти – запровадження її вільної конвертації);

– інформаційна та гуманітарна політика (Українська Держава запустила унікальні гуманітарні проекти, створила Академію Наук (на чолі з В. Вернадським), архіви, бібліотеки, музеї, галереї, архіви, театри, хори і ансамблі, відкрила приблизно 150 гімназій і два університети (у Києві і Кам'янці-Подільському), запровадила українську мову як державну).

Тут доречно акцентувати увагу на авторській оцінці військового будівництва Гетьманату: «Найціннішою у П. Скоропадського була його діяльність у створенні Збройних Сил Української Держави. Тут видно діяльність професіонала. ...Гетьман особисто очолив апарат Військового міністерства і Генерального штабу відповідно до ст. 5 «Закону про тимчасовий державний устрій України», він був Верховним Воводом Української Армії і Флоту. На відміну від Української Центральної Ради, соціалістичне керівництво якої не бажало мати власну армію, сліпо вірячи у всевітню соціалістичну революцію і загальний мир, гетьманська влада енергійно приступила до створення своїх Збройних Сил. Однак будівництво власної Армії здійснювалося в умовах протидії проросійських офіцерів української армії та німецького командування. Одні і другі не були зацікавлені в існуванні сильної Української ...Однак, використовуючи відносний спокій гетьманський уряд приступив до формування Української Армії в складі 16-ти дивізій і 8-ми кінних, реалізуючи план організації 8-ми корпусів піхоти і 4-х з половиною дивізій кінноти, розроблених ще в часи Української Центральної Ради» [9, с. 123–124]. За твердженням Є. Пінака і М. Чмира: «Відносно спокійний час дозволив завершити формування реєстру кадрових частин, відпрацювати їх штати і ще багато дрібних деталей організації, постачання, військового судочинства, підготовки кадрів та інших питань, які є не менш важливими для нормальної діяльності війська, ніж визначення кількості корпусів та дивізій» [15, с. 45]. Далі науковці зазначили, що «протягом літа 1918 р. через Раду Міністрів було проведено пенсійний статут армії та різні закони щодо військової служби (серед них закон від 24 липня 1918 р. про загальну військову повинність), організовано військове судочинство, реорганізовано військову санітарну службу (серед іншого Головний інтендант став 2-м товаришем (заступником) Військового міністра, що свідчило про те значення, яке нове керівництво приділяло організації постачання в армії)» [15, с. 45]. За словами Ю. Терещенка: «Можна констатувати, що в добу Гетьманату будівництво українських збройних сил було введено в регулярне русло і ґрунтувалось на новітніх військових досягненнях тогочасного цивілізованого світу» [19]. Іншу оцінку військовому будівництву надає Я. Тинченко: «глибокий аналіз звершень, здійснених за часів гетьманування П. П. Скоропадського, зокрема у військовій сфері, змушує нас поставити під сумнів значущість досягнень. Фактично гетьман використав результати двомісячної діяльності військового міністра Центральної Ради Олександра Жуківського. Суттєвим втручанням П. Скоропадського у військові справи стали лише кадрові зміни у командному складі армії, які здебільшого виявилися невдалими» [21, с. 4]. Тут доречно акцентувати увагу, що начальником Генерального штабу УД була та сама особа, що і в Армії Української Центральної Ради, – військовий старшина Олександр Сливинський, і врахувати слова З. Стефаніва (який негативно ставився до розбудови армії Гетьманатом): «А все ж за гетьманського періоду виготовлені добрі організаційні форми майбутньої української армії» [18, с. 100].

Цілком об'єктивно оцінила діяльність Гетьманату Т. Подковенко, на що звернув увагу Д. Яневський: «формально-правові підвалини функціонування режиму було загалом сформовано впродовж перших 100 днів нової держави. Після цього процес не тільки не пригальмувався, але, навпаки, лише набрав обертів. Саме це і дає нам усі підстави для підтвердження висновку про те, що доба Гетьманату – це таки дійсно «період справжнього розвитку української державності» [24, с. 97].

Форма держави Павла Скоропадського впливала не з глибокого теоретичного дослідження цієї тематики, а з необхідності здійснення рішучих кроків у створенні і забезпеченні життєдіяльності держави. Доволі цікавим є питання про форму правління, адже унікальне явище поєднання трьох гілок влади в руках однієї особи наштовхує на однозначний висновок, що Гетьманат – це монархія, а не республіка. У «Спогадах» немає згадки про монархістські аспірації роду Скоропадських або про наміри гетьмана встановити в Україні гетьманську монархію під час свого гетьманування. Навпаки, закон про спадкоємність, який він затвердив, передбачав вибір нового гетьмана на випадок смерті попереднього. Проте П. Скоропадський вважав, що «стара історія України уся наповнена різноманітними ускладненнями саме через те, що зі смертю гетьмана не було влади і починалися партійні чвари з приводу виборів нового гетьмана, обрання якого звичайно призводило до анархії». Таке критичне ставлення до української традиції, можна твердити, було зумовлене його переконанням, що найкращою формою державного правління для України була таки диктатура. Отже, на підставі «Спогадів» та інших матеріалів, форму Української Держави за урядування

П. Скоропадського можна окреслити як виборний Гетьманат (оскільки П. Скоропадський був проголошений гетьманом на Хліборобському конгресі 29 квітня 1918 року в Києві) з диктаторськими повноваженнями правителя [17, с. 343]. За ідею монархії виступало духовенство на чолі з митрополитом Антонієм (Храповицьким), який висловив пропозицію Гетьману про помазання на царство і утвердження класичної європейської монархії. Після приходу до влади П. Скоропадський недвозначно заявив, що він бажав би правити у спосіб, що відповідає «ідеї диктатора», оскільки «не мав парламенту або іншої аналогічної установи». На зустрічі з представниками об'єднаних українських партій, яка відбулася незабаром після проголошення Гетьманату, він висловив погляд щодо форми правління так: «Як дивлюся я на те, що уявляє з себе гетьман, тобто чи він є президентом республіки, чи чимось більшим, коли вкажу строк скликання Сейму... Погодитися на той час на роль президента республіки я вважав згубним для всієї країни, і краще було б не починати цілої справи. Країну, по-моєму, може врятувати тільки диктаторська влада, тільки волею однієї людини можна повернути у нас порядок, розв'язати аграрне питання і провести ті демократичні реформи, які є такими необхідними для країни» [17, с. 343]. У цьому плані О. Копиленко підкреслив: «Як зазначив сам Скоропадський у своїх «Споминах», спочатку він «не думав про відновлення на Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру на час, поки вдасться сформувати іншу, більш помірковану владу», але дуже скоро ці невиразні думки набули чітких обрисів: «... створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію і адміністративний апарат, яких у той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на праці; провести необхідні політичні і соціальні реформи. Політичну реформу, писав Скоропадський, «я уявляв собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь всіх класів суспільства в політичному житті краю» [8, с. 276].

Одночасно Скоропадський не виключав можливості представницької системи, оскільки «Законои про тимчасовий устрій України» стверджували недвозначно, що вони є зобов'язуючими «тимчасово, до вибрання Сейму» [17, с. 342]. Тобто, за формою державного правління Павло Скоропадський схилився до утворення сильної президентської республіки на зразок американської чи французької, проте на складний перехідний період необхідно було надати правителю всю повноту влади, що забезпечило б трансфер від монархії до президентської республіки.

За формою державного устрою Українська Держава була унітарною, поділялась на дев'ять губерній, що існували за старого адміністративно-територіального поділу Російської імперії, а також на дві округи (Поліська, Таврійська). Нові одиниці мали додатись завдяки активній зовнішній політиці [1, с. 365-375]. Зокрема, на Румунію чинився економічний тиск з метою приєднання української частини Бессарабії до Української Держави; Західна Україна стала предметом переговорів та таємного договору з Австро-Угорщиною, згідно з яким Галичина, частина Буковини і Закарпаття утворювали окремий коронний край (Kronland) у складі Гетьманату Скоропадського. Питання щодо Kronland викликало опір поляків, а австро-угорський дипломат Й. Форгач стверджував, що Гетьман не бажав утворення цієї територіальної одиниці і був задоволений денонсацією таємного протоколу щодо утворення коронного краю. П. Скоропадський у «Спогадах» заявляв протилежне – Австро-Угорщина заявила про залишення статусу-кво щодо Галичини як «доконаний факт», а сам Й. Форгач був негативно налаштований проти України [17, с. 259]. Згодом після проголошення ЗУНР гетьманський уряд почав процес обговорення злуки земель в одну соборну державу. Нелегкими були україно-кримські стосунки, адже Українська Держава бачила Крим як свою складову частину: «Україна не може жити, не володіючи Кримом, це буде як тіло без ніг. Крим має належати Україні. На яких умовах, це неважливо, чи буде це повне злиття, або ж широка автономія, якщо захочуть самі кримці». Натомість кримська влада на чолі з Сулейманом Сулькевичем опиралась таким ініціативам, через що напштовхнулася на митну війну, заборону телефонно-телеграфного зв'язку та залізничних перевезень. Після таких кроків Кримський крайовий уряд був змушений відмовитись від планів щодо суверенітету і запропонував план щодо федерації з Українською Державою, та П. Скоропадський з цим не погодився і наполягав лише на автономії. Зрештою, переговори не увінчались успіхом попри те, що сторони до останнього оптимістично оцінювали можливість подальших домовленостей [2]. Консолідація українських етнічних територій розвивалась і у векторі домовленостей про приєднання Кубанської Народної Республіки на автономних засадах.

Унітарність, як не парадоксально, не скасовує і Федеративна Грамота («Грамота до усіх українських громадян та козаків») від 14 листопада 1918 року. Безліч сучасників Гетьмана сприйняли цей крок як здачу українського суверенітету, проте це не так. П. Скоропадський не був юристом чи політологом, тому вживав термін «федерація» довільно, у тогочасному популярному розумінні; його концепцію взаємин України з Росією не можна окреслити словом «федерація» в сучасному політологічно-юридичному

тлумаченні, оскільки він посилався на Україну як на «державу» з «окремим» і «самобутнім» статусом. У «Спогадах» він зазначив: «Україна була державою з усіма правильно функціонуючими установами, з визначеними планами дій, з фінансовим бюджетом, з певною програмою створення армії, яка мала бути організована до весни 1919 року, з промисловістю, що відновлювалась, з певними міжнародними відносинами» [17, с. 339]. Для розуміння причин проголошення Федеративної Грамоти необхідно зрозуміти і геополітичну ситуацію: Центральні держави, які підтримували Українську Державу, програли Першу світову війну, натомість Антанта бажала визнати Україну тільки як складову Росію. Представники союзу-переможця провели зустріч у Яссах із представниками Гетьманату і направили до України дипломатичну місію Ено лише після опублікування вищезгаданого документу. Частина «білого» російського руху (зокрема, Врангель та низка російських організацій) дивились на Україну як на самостійну країну, не суб'єкт федерації, а повноправний член союзу проти «червоних».

Розуміння форми державного правління Української Держави стає ключем для аналізу форми політичного режиму. Надзвичайні повноваження, контроль трьох гілок влади, певні обмеження демократичних прав (наприклад, скасування 8-годинного робочого дня з 29 квітня по 17 серпня 1918 року) були вимушеним заходом, що приносило відчутну користь у надзвичайних умовах, на відміну від популістських лозунгів УЦР. На тимчасовості встановлення сильного режиму наголошував і Павло Скоропадський: «Я впевнений, що Україна може існувати тільки у формі Гетьманства. Звичайно, роль гетьмана має бути суттєво урізана, порівняно з тими правами, котрі я собі лише тимчасово присвоїв для впровадження в життя всіх тих починань, котрі інакше проведені бути не можуть» [17, с. 163]. Навіть попри певні обмеження, політичний режим Української Держави можна вважати демократичним, адже при владі перебували демократично-консервативні сили, існував плюралізм ідеологій, партій та організацій (громадянське суспільство), закріплювалась рівноправність усіх громадян, творився середній клас – гарантія народовладдя. За твердженням О. Копиленка: «Формування місцевої влади на відміну від системи центральних органів української держави, проходило в значно складніших умовах. Найперше слід зазначити, що «Закони про тимчасовий державний устрій України» практично не зачіпали цих проблем. Лише в гетьманській «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня повідомлялося, що разом із Центральною Радою розпускаються і всі земельні комітети. Така сама доля спіткала й сформовані в УНР місцеві органи. Призначені Центральною Радою комісари були усунуті зі своїх посад, їх замінили так звані «старости», які й очолили місцеву адміністрацію. ... За своїм статусом губернські старости майже повністю відповідали російським губернаторам, та й узагалі вся система місцевої влади поступово наближалася до колишньої російської моделі. ... Однак існувала проблема, що ускладнювало ситуацію Українській Державі протягом усього її недовгого існування: хронічний конфлікт між місцевою адміністрацією й органами місцевого самоврядування». Гетьманські ідеї народовладдя різко контрастували з гаслами Директорії про Україну «або соціалістичну, або ніяку» та дискредитацією окремих класів громадян, які перегукувались з більшовицькими поглядами [1, с. 646-667]. Українські кола, українські політичні партії, більшість з яких сповідували соціалізм, вороже ставилися до Гетьмана. В. Винниченко, зокрема, назвав політичний режим Української Держави «чорносотенно-буржуазною вакханалією» [8, с. 278].

Право для Павла Скоропадського було інструментом для подальших дій у сфері розбудови країни. Крім цього, верховенство права та гарантування приватної власності як основні елементи консервативної демократії цілком визнавались в Українській Державі. Гетьман в умовах революційної анархії та правового нігілізму зауважив: «Либонь, жодна установа старого уряду не постраждала так від революції, як міністерство юстиції. ... З початком революції все було розігнано, фактично судове відомство припинило існування» [17, с. 245-248]. П. Скоропадський вважав, що закон за своїм значенням і роллю в суспільстві не може слугувати засобом у боротьбі різних політичних течій. Сила закону полягала перш за все у його стабільності, послідовності у здійсненні постанов. Визначення правового статусу особи закріплювалось у нормативно-правових актах і гарантуванні державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права міг координувати свою поведінку в суспільстві [10; 23, с. 13]. Приватна власність як природне право людини – ще одне важливе питання, регулюванню якого приділена увага у діяльності Гетьмана. Цей крок разом з налагодженням цивільних правовідносин запустив ринкову економіку. У попередній публікації автор вказував на слушну оцінку Української Держави І. Нагаєвським: «Гетьманат ґрунтувався на звичайному поєднанні монархічних, республіканських і, що особливо характерно, диктаторських засад. Його підданам гарантувались звичайні громадянські права, надавалась повна свобода в економічній і фінансовій ділянках, особливо наголошувалося на святості приватної власності» [9, с. 120].

Найбільшу увагу Павло Скоропадський приділив конституційному законодавству, адже це «каркас» країни, який зупинив хаос, налагодив потужний державний механізм, в основі якого закладено сильну владу Гетьмана і чітко структуровані органи центрального управління. Основними документами конституційного характеру були «Закони про тимчасовий державний устрій України» і «Грамота до всього Українського народу». Окрім них згодом представлено цілу низку важливих законів, що регулювали важливі аспекти життєдіяльності суспільства («Закон про заснування Державного Сенату», «Закон про громадянство Української Держави»). Вони цілком відобразили погляди Павла Скоропадського на державу у правовій площині [7; 16].

Після державного перевороту, вчиненого Директорією, Гетьман емігрував до Німеччини, де заснував Український союз хліборобів-державників (УСХД) на базі УДХП та очолив гетьманський рух, головним ідеологом якого став В'ячеслав Липинський. Філіали організації поширюються на всю Європу та Америку. УСХД у своїй програмі та В. Липинський у власних працях наголошували, що без держави нація існувати не може, а Україну повинен очолити Гетьман, династичність якого закріплювалась за родом Скоропадських. Так почався третій етап трансформації поглядів Павла Скоропадського на державу і право, де акцент зміщується на теоретичну розробку гетьманської ідеї із врахуванням досвіду існування Української Держави. Він виділив кілька важливих напрямків у державотворенні: класократія (баланс між владою і суспільством, плюралізм ідей; вільні хлібороби-козаки як домінуючий «органічний» клас) та консерватизм, монархія-гетьманат, становлення національної еліти. Восени 1927 року в середовищі УСХД розгортається конфлікт між П. Скоропадським і В. Липинським із взаємними звинуваченнями у намаганні узурпувати лідерство, тому рух згодом розпався на дві великі організації – Братство українських класократів-монархістів (В. Липинський) та Український союз гетьманців-державників (П. Скоропадський), які за своєю сутністю відображали одну й ту ж ідею. Основними ідеологічними суперниками консерваторів-монархістів була очолювана полковником Євгеном Коновальцем Організація українських націоналістів, яких гетьманський рух критикував за неконструктивізм у питанні державного будівництва. Гетьман зазначав: «Діяльність полковника Є. Коновальця з його ОУН – одне з найгірших і найшкідливіших явищ у нашій і без того не дуже вже веселій історії» [22, с. 63-69].

Отже, підсумовуючи дослідження даної теми доцільно погодитись зі словами В. Мороза, який акцентує позицію О. Шульгина (першого міністра закордонних справ УНР, амбасадора України в Софії): «...в усякому разі не можна викреслювати доби Гетьманату 1918 року як інтегральної частини історії самостійної Української Держави і не помічати цих позитивних кроків, які в цей час були зроблені, або позитивних, хоч і не здійснених намірів» [13, с. 269]. За твердженням Ю. Терещенка: «Вивчаючи здобутки Гетьманату і констатуємо усі труднощі і складність взаємин в українському суспільстві, розглядаємо його як фактично першу спробу утвердження внутрішнього миру і співпраці всіх його верств, політичних течій та інститутів в Україні новітньої доби» [19].

Висновки. Павло Скоропадський зробив неоціненний внесок в державно-правову спадщину України, адже історія становлення його держави в буремний час революції є повчальним досвідом для сучасників. Він полягав не тільки у практичних кроках влади, а й у теоретичних ідеях, розроблених Гетьманом. Його погляди на державу і право показали риси, необхідні для розвитку теперішньої України – відповідальність, професіоналізм, верховенство права. Всі плоди діяльності Павла Скоропадського у підсумку охоплені його словами: «Щоб не сталося, Україна в тій чи іншій формі буде. Не змушиш річку повернутися, так само з народом: його не змушиш відмовитися від його ідеалів. Тепер ми живемо в часи, коли лише багнетами нічого не зробиш». Але й без багнетів свої ідеали не відстояти, тому треба пам'ятати, що гарантом суверенітету і незалежності України є Збройні Сили України та весь Український народ.

Список використаних джерел

1. АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / за заг. ред. Л. Івшиної. Вид. перше. Київ: Українська прес-група, 2018. 680 с.
2. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.) : навч. посіб. для студ. ЗВО. Львів: Видавн. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
3. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. Київ: Наукова думка, 1995. 687 с.

4. Павло Гай-Нижник: «Повстанню проти Скоропадського сприяли німці». Інтерв'ю журналісту газети «Історична правда» Андрію Топчію. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/14/139542/> (дата звернення: 11.02.2022 р.).
5. Главацький М. В. Павло Скоропадський: наук.-поп. вид. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2016. 144 с.
6. Громенко С. В. Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання. Київ : Наш Формат, 2021. 375 с.
7. Закони про тимчасовий державний устрій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text> (дата звернення: 13.02.2022).
8. Чайковський А. С., Зайцев Л. О., Копиленко О. Л., Батрименко В. І. та ін. За ред. А. С Чайковського. Історія держави і права України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
9. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993рр. (Орг. структура, штати) : Іст.-правове дослідження. Івано-Франківськ-Коломия: Плай; Вік, 1997. 292 с.
10. Кравчук М. В. Правове регулювання суспільних відносин України в період Гетьманату П. Скоропадського. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалова та ін.; Вип. 38. Одеса: Фенікс, 2009. С. 144-152.
11. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Київ: Ін Юре, 2000. 400 с.
12. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ: Темпора, 2013. 504 с.
13. Мороз В. Я. Україна у двадцятому столітті: 1900-1920 роки. 2-ге вид. Львів: Астролябія, 2010. 496 с.
14. Осауленко Л. М., Засекін В. Д. Гетьман України Павло Скоропадський 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 592 с.
15. Пінак Є. Р., Чмир М. В. Військо Української революції 1917–1921 років; під заг. ред.. К. Галушка. Харків: Книжковий Клуб «КСД», 2017. 432 с.
16. Романів А. Р. Конституційне право доби першої УНР і Української Держави: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 12 лист. 2021 р. Вип. 37. Тернопіль, 2021. С. 69-72.
17. Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. І. Гирич. Київ: Наш формат, 2017. 456 с.
18. Стефанів З. Українські Збройні Сили 1917-1921 рр. Ч.1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. Мюнхен: Вид. Український Комбатант, 1947. 118 с.
19. Терещенко Ю. І. Українська революція 1917-1921 рр. Що встиг Скоропадський. 13 грудня 2018. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341/> (дата звернення 13.02.2022 р.).
20. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) : монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
21. Тинченко Я. Ю. Війська Ясновельможного пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2014. 152 с.
22. Файзулін Я. М., Гінда В. В. Україна. У вогні минулого століття: постаті, факти, версії. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 352 с.
23. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук.: 12.00.01. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 19 с.
24. Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського. Харків: Фоліо, 2010. 284 с.

References

1. Ivshyna, L. O. (Ed.) (2018). *AVE. Do 100-litty Getmanatu Pavla Skoropadskoho [AVE. To the 100th anniversary of the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi]*. Kyiv: Ukrayinska pres-grupa [in Ukrainian].
2. Boyko, I. Y. (2014). *Istoriya pravovoho rehulyuvannya tsyvilnykh, kryminalnykh ta protsesualnykh vidnosyn v Ukrayini (IX-XX st.) [History of legal regulation of civil, criminal and procedural relations in Ukraine (IX-XX centuries)]*. Lviv: Publishing House Ivan Franko National University Center [in Ukrainian].
3. Verstyuk, V. F., Dzyuba, O. M. & Reprintsev, V. F. (1995). *Ukrayina vid naydavnishykh chasiv do sohodennya [Ukraine from the earliest times to the present]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Pavlo Gai-Nizhnyk. *Povstannyu proty Skoropadskoho spryaly nimtsi [The uprising against Skoropadskyi was facilitated by the Germans]*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/14/139542/> [in Ukrainian].

5. Hlavatskyi, M. V. (2016). *Pavlo Skoropadskyi [Pavlo Skoropadskyi]*. Kyiv: Ed. KM-BUKS group [in Ukrainian].
6. Hromenko, S. V. (2021). *Skoropadskyy i Krym: vid protystoyannia do pryiednannia [Skoropadsky and Crimea: from confrontation to accession]*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
7. *Zakony pro tymchasovyy derzhavny justriy Ukrainy [Laws on the temporary state system of Ukraine]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004_300-18#Text [in Ukrainian].
8. Tchaikovsky, A. S. (Ed.), Zaitsev, L. O., Kopylenko, O. L., Batrymenko, V. I. et. al. (2003). *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Kravchuk, M. V. (1997). *Pravovi osnovy budivnytstva Natsionalnykh Zbroynykh Syl Ukrainy v 1914-1993 rr. (Orh., struktura, shtaty) [Legal foundations of the construction of the National Armed Forces of Ukraine in 1914-1993. (Organization, structure, states)]*. Ivano-Frankivsk-Kolomiya: Play; Vik [in Ukrainian].
10. Kravchuk, M. V. (2009). *Pravove reguluvannya suspilnyh vidnosyn Ukrainy v period Getmanatu P. Skoropadskogo [Legal regulation of social relations of Ukraine during the Hetmanate of P. Skoropadskyi]*. Kivalov, S. V. (Eds.), *Aktualni problem polityky – Actual problems of law, Current policy issues: collection of scientific works, Issue 38*, 144-152. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
11. Kulchytsky, V. S. & Tyshchuk, B. Y. (2000). *Istoriya derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]*. Kyiv: Publisher. House «In Yure» [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi, S. V. (2013). *Chervonyy vyklyk. Istoriya komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennya do zahybeli [The Red Challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise]*. Vol 1. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
13. Moroz, V. Ya. (2010). *Ukrayina u dvadtsyatomu stolitti: 1900-1920 roky [Ukraine in the twentieth century: 1900-1920]*. Lviv: Astrolabia [in Ukrainian].
14. Osaulenko, L. M. & Zasekin, V. D. (2003). *Hetman Ukrainy Pavlo Skoropadskyi 29 kvitnia 1918 roku – 14 hrudnia 1918 roku [Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadsky April 29, 1918 - December 14, 1918]*. Lutsk: Volyn regional printing house [in Ukrainian].
15. Pinak, E. R. & Chmyr M. V. (2017). *Viysko Ukrainy 1917–1921 rokiv [The Army of the Ukrainian Revolution 1917–1921]*. K. Galushka (Ed.). Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillya [in Ukrainian].
16. Romaniv, A. R. (2021). *Konstytucijne pravo doby pershoyi UNR I Ukrainy 1917–1921 rr. porivnyalno-pravovyy analiz [Constitutional law of the first UPR and the Ukrainian State: a comparative legal analysis]. Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni doslidzhennya pravovoyi ta istorichnoyi nauky»– International scientific and practical conference «Actual research in legal and historical science», Issue 37*, 69-72. Ternopil [in Ukrainian].
17. Skoropadskyy, P. P. (2017). *Spogady: kinecz 1917 – hruden 1918 [Memoirs: the end of 1917 - December 1918]*. (E. Solovey, Trans). I Huruch (Ed.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
18. Stefaniv, Z. (1947). *Ukrayinski Zbroyni Syly 1917-1921 rr. Chastyna I. Doba Tsentralnoyi Rady y Hetmanatu [Ukrainian Armed Forces 1917-1921. Part 1. The era of the Central Rada and the Hetmanate]*. Munich: Ukrainian Combatant [in Ukrainian].
19. Tereshchenko, Yu. I. *Ukrayinska revolyutsiya 1917-1921 rr. Shcho vstyh Skoropadskyy [The Ukrainian Revolution of 1917-1921. What Skoropadsky managed]*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341> [in Ukrainian].
20. Tymoshchuk, O. V. (2000). *Okhoronnyy aparat Ukrainy 1917-1921 rr. (kviten – hruden 1918 r.) [Security apparatus of the Ukrainian State (April - December 1918)]*. Kharkiv: University of Internal Affairs [in Ukrainian].
21. Tynchenko, Ya. Yu. (2014). *Viyska Yasnovelmozhnoho pana Hetmana. Armiya Ukrainy 1917-1921 rr. [The Army of His Highness the Hetman. Army of the Ukrainian State, May-December 1918]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
22. Fajzulin Ya. M., & Ginda V. V. (2015). *Ukrayina. U vogni mynulooho stolittya: postati, fakty, versiyi [Ukraine. In the fire of the last century: figures, facts, versions]*. Kharkiv: Klub simejnogo dozvillia [in Ukrainian].
23. Khytra A. Ya. (2003). *Derzhavno-pravovi poglyady Pavla Skoropadskoho [State and legal views of Pavlo Skoropadskyi]*. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
24. Yanevsky D. B. (2010). *Proekt «Ukrayina», abo Sproba Pavla Skoropadskoho [Project «Ukraine», or the Attempt of Pavlo Skoropadskyi]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.09.2022.